

НАЧИНИ ИСКАЗИВАЊА ЉУДСКИХ ОСОБИНА У СРПСКИМ ИЗРЕКАМА И ПОСЛОВИЦАМА¹

Сажетак: Предмет овога рада је анализа изрека, пословица и других устаљених израза у српском језику који се односе на људске особине. Биће посматрани са два аспекта. Први је синтаксички – ексцерпирану грађу смо према синтаксичкој структури разврстали у четири модела, у зависности од тога да ли се ради о синтагми, простој реченици, независносложеној или зависносложеној реченици (на пример: *лукав као лисица, вредан као мрав/пчела* и сл.), при чему је управни члан придев, а зависни члан је поредбена конструкција, затим *Ко рано рани, две среће граби* (односи се на *вредне људе*), итд. Други аспект рада је семантички – наведену грађу смо анализирали према томе на коју се тачно људску особину односи. Посебна пажња усмерена је на повезивање одређених животиња и људских особина у српском језику, а посматране су сличности и разлике у односу на неке друге језике (енглески, пољски, кинески и сл.). Циљ рада је да лексеме које припадају семантичком пољу људских особина посматра у односу на устаљене изразе (иста особина може бити исказана различитим синтаксичким моделима), а затим и међусобно (синонимија, антонимија) и кроз асоцијације.

Кључне речи: пословице, изреке, устаљени изрази, српски језик, људске особине, синтакса, семантика

1. Увод

Предмет овога рада биће првенствено синтаксичка анализа српских изрека и пословица. Извор за грађу доминантно је била књига Ђока Стојичића *Српске народне пословице*², из које смо издвојили изразе који се односе на људске особине, а примери који чине корпус у овоме раду сматрани су репрезентативним за даљу анализу и биће навођени као илустрација за сва наша тврђења. Издвојене пословице и изреке, односно ови устаљени изрази, јављају се како у књижевноуметничком стилу тако и у свакодневном говору,

¹ Рад је рађен под руководством проф. др Јордане Марковић.

² Ђоко Стојичић, аутор књиге која је била извор за овај рад, не прави терминолошку разлику између изрека и пословица и све их назива изрекама. У наставку рада користимо уопштенији облик: (устаљени) израз.

односно у разговорном стилу. Поделићемо их на основу њихове структуре на четири основна типа, при чему ћемо им приступити са становишта синтаксе, дакле, посебну пажњу обратићемо на синтагме, на просте и сложене реченице, како независносложене тако и на зависносложене, посматрајући у сложеним реченицама и међусобни однос личних глаголских облика. Истичу се неки фреквентни синтаксички модели којима је исказана нека људска особина. Са друге стране, грађи ћемо приступити и са становишта семантике, односно семантичког поља људских особина на које се односи. Те особине могу бити исказане самим придевима или именицама или се пак тек на основу значења целог израза може утврдити на шта се он односи. Биће посматрани и различити начини исказивања једне исте људске особине у српском језику, али ће бити прављена паралела и са неким другим језицима.

Пословице представљају концептуалну структуру са израженим комуникативним и међукултуралним везама, па ће и циљ овога рада бити представљање пословица и устаљених израза у српскоме језику у зависности од њихове структуре, као и њихове повезаности са изразима у другим језицима у којима је исказана нека људска особина, посебно оне у вези са животињама.

2. Грађа

У циљу прегледније анализе, у овом делу рада навешћемо неке примере зависнослжених и независнослжених реченица које улазе у састав устаљених израза који се односе на људске особине. Остале примере наводићемо у наставку рада, почев од дела са синтаксичким моделима.

1. *Ако будали даш мотику у руку, разбиће ти је о главу.*
2. *Ако будеш мост, свако ће да те гази.*
3. *Ако верујеш лако – превариће те свако.*
4. *Ако зло чиниш, добру се не надај.*
5. *Ако имаш, завидеће ти; ако немаш, кудиће те.*
6. *Ако имаш, питају: одакле ти; ако немаш, кажу: тако му и треба.*
7. *Ако је неко луд, не буди му друг.*
8. *Ако јој запушиш уста, проговориће и на лакат.*
9. *Ако не можеш да их победиш, придружи им се.*
10. *Ако пљуне у двориште, поцркаће кокошке. (Зао човек.)³*
11. *Ако си са курјацима, мораш урлати.*
12. *Ако сте добар – злима не одговарате, ако сте зли – добри вас не воле.*
13. *Ако ти он каже: Добар дан! – погледај да није ноћ. (Лажљив.)*
14. *Ала волим овај режим, други ради, а ја лежим. (Лењост.)*
15. *Бациш га на главу, он се дочека на ноге, ако не може на ноге, он се дочека на језик. (Сналажљив, говорљив.)*

³ Ђоко Стојичић је у загради поред неких пословица наводио и шта оне значе. Те пословице смо цитирали са тим појашњењем у загради.

16. Боље да ми завиде, него да ме сажалевају.
17. Видео сам вука и лисицу како заједно вуку кола. (Кад неко лаже.)
18. Добро чини – не кај се, зло чини – надај се.
19. До поноћи не легне, а од поноћи порани. (Вредан.)

3. Структура устаљених израза

Као типичне моделе устаљених израза (изрека и пословица) чије се значење повезује са неком од људских особина, наводимо следећа четири:

1. синтагма (*плашљив као зец*),
2. проста реченица (*Има трећи џеп за себе.*),
3. зависносложена реченица (*Ако је неко луд, не буди му друг*),
4. независносложена реченица (*До поноћи не легне, а од поноћи порани*)⁴.

Примећујемо и то да се могу издвојити још два типа устаљених израза који се односе на људске особине, и то према критеријуму да ли се придев или именица који означавају одређену људску особину експлицитно јављају у оквиру израза или се пак ради о особини која се спознаје тек на нивоу семантике целог израза. Као илустрацију наводимо поредбене синтагме типа *вредан као мрав* и реченице попут: *Ако зло чиниш, добру се не надај, Ако ти он каже: Дobar дан! – погледај да није ноћ* итд. Дакле, у прва два примера јављају се речи које означавају људску особину: придев *вредан* и именица *зло*, док у трећем примеру није исказана лексема која би означавала неку људску особину, већ се значење „лажљив“ разуме у контексту.

3.1. Синтагма

Устаљене су поредбе типа: *бесан као рис, лукав као лисица, вредан као мрав, вредан као пчела, плашљив као миш, тврдоглав као магарац, упоран као мазга* и сл., којима су, такође, исказане особине људи. Све наведене синтагме су именичке, дакле, управни члан им је именица, док је зависни члан синтагме поредбена конструкција у форми *као* + Нјд одређене именице. Семантика ових конструкција заснива се на поређењу по једнакости, а повезује особине људи за стереотипизираним особинама животиња, јер се, на пример, сматра да је лисица лукава, да су мрав и пчела вредни итд.

Међу устаљеним изразима налазе се и именичке синтагме типа *лења буба* (лењост), *мамин син* (размажен), *крокодилске сузе* (лицемерност) и сл.

3.2. Проста реченица

Устаљени изрази који се састоје из прости реченице и који се односе на неку људску особину врло су често реченице са глаголом *имати* у презенту: *Има трећи џеп за себе, Има шипак у џепу* (тврдица), *Имао је у животу све сажва-*

⁴ У оквиру зависносложених и независносложених реченица издвајамо и вишеструкосложене реченице, које се састоје од најмање три клаузе.

кано (размажен) итд. У оваквим примерима граматички субјекат је изостављен (овде: он/она), а у реченици постоји и директан објекат у акузативу без предлога (овде: синтаксема *шипак* или синтагме *трећи џеп* и *све сажвакано*).

Крњи перфекат такође се често јавља у изрекама типа *Дигао нос до облака*, а као именски предикатив може се, на пример, у поменутих устаљеним изразима јавити и поредбена конструкција *као + именица: Динар му је као точак*. Редупликацију глагола уочавамо у примеру *А он, везе ли везе*.

3.3. Зависносложене реченице

Међу ексцерпираним пословицама, највећи је број зависносложених реченица, а доминирају условне. Оне су у примерима које наводимо у инверзији:

1. *Ако си са курјацима, мораш урлати.*
2. *Ако верујеш лако – превариће те свако.*
3. *Ако зло чиниш, добру се не надај* итд.

У условним реченицама, посебну пажњу посветићемо односу личних глаголских облика у зависној и у главној клаузи. Почећемо од горенаведених примера, у којима је исказан реалан услов. У првом примеру зависносложене реченице и у зависној и у главној клаузи употребљен је презент (*си – мораш урлати*). У другој реченици постоји однос презент–футур први (*верујеш–превариће*), а у трећој је присутан однос презент–императив (*чиниш – не надај*).

Ове три пословице узете су као пример зависносложених условних реченица у инверзији. Према нумерисаним пословицама у *Грађи*, наводимо и друге условне реченице у инверзији: 1, 2, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13. И у њима су изражени реални услови, а однос између личних глаголских облика у зависној и у главној клаузи је такав да се презент без изузетка јавља у зависним клаузама.

Однос презент–футур први присутан је у пословицама: 1, 2⁵, 3, 8, 10; однос презент–презент: 12; однос презент–императив: 7, 9, 13.

Вишеструкосложене реченице међу ексцерпираним устаљеним изразима су:

1. *Ако имаш, завидеће ти; ако немаш, кудиће те.*
2. *Ако имаш, питају: одакле ти; ако немаш, кажу: тако му и треба.*
3. *Ако сте добар – злима не одговарате, ако сте зли – добри вас не воле.*
4. *Бациш га на главу, он се дочека на ноге, ако не може на ноге, он се дочека на језик.*

У овим вишеструкосложеним реченицама уочавамо по две условне реченице (у свакој од ових пословица). У првој пословици, предикати условних клауза и главних реченица у односу на њих су у односу презент – футур први. У осталим примерима сви предикати, било у условним, било у главним реченицама, налазе

⁵ Ову пословицу смо у овом облику преузели из књиге Ђока Стојичића, међутим, предикат у управној реченици требало би да буде написан у облику футура *ће газити*, а не као комбинација енклитичког облика футура помоћног глагола *хтети* и конструкције *да + презент*, која се често чује у говору, а граматички није правилна.

се у презенту. Пословица *Видео сам вука и лисицу како заједно вуку кола* заправо је зависносложена реченица, а по врсти је објекатска. Могла би се трансформисати у следећу реченицу са везником *да*: *Видео сам вука и лисицу да заједно вуку кола*.

3.4. Независносложене реченице

У грађи коју смо издвојили за овај рад доминирају примери зависносложених реченица. Издвајамо и један пример независносложене реченице која се састоји од две просте реченице су: *До поноћи не легне, а од поноћи порани*. У њој су клаузе у супротном односу (супротстављају се адвербијалне одредбе за време *до поноћи* и *од поноћи*) и повезане су супротним везником *а*. Остале независносложене реченице састоје се из више од две независне реченице. Ово су примери тих вишеструкосложених независних реченица:

1. *Ала волим овај режим, други ради, а ја лежим.*
2. *Добро чини – не кај се, зло чини – надај се.*

Прва вишеструкосложена реченица састоји се из три независне клаузе. Однос између прве и друге је саставни, асиндетски, а однос између друге и треће клаузе је супротни (клаузе су повезане супротним везником *а*, а предикати су супротстављени: *радити* – *лежати*). Друга вишеструкосложена реченица састоји се од четири независне клаузе. Међу реченицама у паровима *добро чини – не кај се* и *зло чини – надај се*, постоји однос сукцесивности, а ове асиндетске саставне реченице, у семантичком погледу, имају и узрочно-последично или пак условно значење⁶. Поред глагола *кајати се* и *надати се* у императиву, остали предикати у овим вишеструкосложеним реченицама су у презенту.

4. Семантика ексцерпираних устаљених израза

Нису све пословице које анализирамо у раду народне, али су све устаљене у српском језику и познате су његовим говорницима. Ови изрази означавају различите особине људи, а ми ћемо издвојити само неке, при чему ћемо значење сваке од особина наводити према *Речнику српскога језика* из 2007. године (у наставку: РМС 2007). Све људске особине које наводимо, као и оне које не наводимо, посматрају се у односу на прототипичног човека, који има одређене физичке и духовне особине⁷.

- *брбљивост/причљивост*⁸ („особина онога који прича много и без смисла“): *Ако јој запушиш уста, проговориће и на лакат, Има језик*

⁶ Тако се реченица може парафразирати на два начина: *Учини добро, па се нећеш кајати/Пошто си учинио добро (дело), нећеш се кајати* и *Ако учиниш добро (дело), нећеш се кајати*.

⁷ Рајна Драгићевић наводи да је прототипична особа сасвим обична, типична и да се „прототипичне вредности физичких особина разликују од народа до народа, док су духовне особине нешто универзалније“ (Драгићевић 2001: 169).

⁸ Већ у овом примеру примећујемо да постоје синоними за именовање одређених људских особина. У наставку рада посветићемо пажњу и овој лексиколошкој појави.

- до пупка, Језик му је ко лопата, Једна глава – сто језика, А он, везе ли везе;*
- *вредноћа/марљивост („особина онога који је вредан, марљив“): До поноћи не легне, а од поноћи порани, Ко рано рани, две среће граби;*
 - *гостољубивост („особина онога који радо прима и добро дочекује госте“): дочекати некога отворена срца, дочекати некога раширених руку;*
 - *доброта („особина онога који је благе, пријатне нарави, благородан, човечан, хуман, племенит“): Ако будеш мост, свако ће да те гази;*
 - *завидљивост („особина онога коме туђи успех и срећа изазивају завист, злобу“): Ако имаш, завидеће ти; ако немаш, кудиће те, Ако имаш, питају: одакле ти; ако немаш, кажу: тако му и треба, Боље да ми завиде, него да ме сажалјевају, Ако пљуне у двориште, поцркаће кокошке⁹;*
 - *знатижељност/љубопитљивост/радознаност („особина онога који жели да сазна нешто“): Забада нос где треба и где не треба;*
 - *лажљивост („особина онога који лаже, односно онога који је склон лагању“): Видео сам вука и лисицу како заједно вуку кола;*
 - *лаковерност/наивност/неопрезност/несмотреност („особина онога који лако, одмах поверује некоме, у нешто, који не осећа опасност, замку“): Ако верујеш лако – превариће те свако;*
 - *лењост („особина онога који не воли да ради“): лењ ко земља, лења буба, Ала волим овај режим, други ради, а ја лежим;*
 - *лицемерје/дволичност/претворност („особина и понашање онога који једно мисли а друго говори, који притворношћу, лажном, срачунатом љубазношћу и сл. прикрива своје праве, обично непоштене, рђаве намере, побуде, мисли и др.“): крокодилске сузе;*
 - *лудост („особина, стање онога који не влада својим поступцима“): Ако је неко луд, не буди му друг, Ако будали даш мотику у руку, разбиће ти је о главу;*
 - *непоштење („особина онога који нема поштења, части“): За његово поштење зна и полиција;*
 - *опрезност („стање онога који је на опрезу“): добро отворити очи, отворити четворе очи;*
 - *прилагодљивост („особина онога који се лако може, уме прилагодити“): Ако не можеш да их победиш, придружи им се, Ако си са курјацима, мораш урлати;*
 - *размаженост („особина онога који је навикнут на угодности јер му други испуњавају жеље, прохтеве“): мамин син, Имао је у животу све сажвакано;*
 - *себичност/саможивост („особина онога који своје личне интересе ставља испред свега, саможив, егоистичан“): Има трећи џеп за себе;*

⁹ Значење овог израза односи се пре свега на злу особу, како се наводи у књизи Ћ. Стојичића. Због тесне повезаности особине злобе и завидљивости, наводимо је у овој семантичкој групи.

- *тврдицлук* („особина претеране штедљивости“): *Има гују у џепу, Жуту банку нам није дао, Динар му је ко точак;*
- *ћутљивост* („особина онога који мало говори“): *Извлаче му речи, ко на ћерам воду;*
- *убраженост* („особина онога који је умишљен, надмен“): *Дигао нос до облака, Колики му нос, толики му понос;*
- *храброст/неустрашивост/одважност* („особина онога који се не плаши опасности“): *А кадар је стићи и утећи и на страшном месту постојати.*

Све наведене људске особине, позитивне и негативне, илустроване су примерима. Издвајамо пожељне¹⁰ особине као што су *вредноћа, гостољубивост, доброта*¹¹, *храброст, опрезност*, али међу изразима које смо издвојили ипак су бројније непожељне особине, као што су: *лењост, размаженост, непоштење, тврдицлук, уображеност, брбљивост, завидност* и сл. Такође, у овим изразима истичу се духовне, а не физичке људске особине. Наведене именице су апстрактне.

У погледу творбе, све наведене именице које означавају људску особину суфиксом *-ост* изведене су од придева, а могу се издвојити и антонимијски парови *причљивост–ћутљивост*, односно *причљив–ћутљив* и *марљивост–лењост*, односно *марљив–вредан*. Карактеристика придева који су у основи горенаведених именица јесте да су склони поређењу: *храбар–храбрији–најхрабрији, луд–луђи–најлуђи, вредан–вреднији, највреднији*.

Поред антонима, међу наведеним именицама које припадају семантичком пољу људских особина издвајамо и синонимске парове: *брбљивост – причљивост, вредноћа – марљивост, себичност – саможивост* и синонимске низове: *знатижељност – љубопитљивост – радозналост, лицемерје – дволичност – претворност, храброст – неустрашивост – одважност, лаковерност – наивност – неопрезност – несмотреност*.

У овом раду ћемо на пословице и устаљене изразе посматрати и из угла културе различитих језика, установљавајући притом и неке сличности и разлике у повезивању људских особина и животиња. При учењу страних језика не уче се само знања о језику већ и о култури да не би било потешкоћа у комуникацији. Издвајамо неке од досадашњих закључака на ову тему у вези са различитим језицима, почев од енглеског, кинеског, вијетнамског и пољског, а упоредићемо их са стањем у српскоме језику¹².

¹⁰ Рајна Драгићевић у својој књизи *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику* разликује пожељне/непожељне и позитивне/негативне особине, при чему негативни придеви представљају „негиране облике позитивних придева. Њима се, међутим, не морају нужно означавати непожељне особине нити се позитивним придевима увек исказују пожељне особине“ (Драгићевић 2001: 262–263).

¹¹ Иако је реч о пожељној и позитивној људској особини, у превеликој мери она често може имати лоше последице по самог субјекта (*Ако будеш мост, свако ће да те газу*).

¹² В. Драгићевић 2001, Драгићевић 2006, Фу 2008, Ние 2009.

Посматрајући примере који смо до сада наводили, могу се издвојити они у којима се људске особине наводе у вези са особинама животињама. Ово посебно издвајамо из разлога што се особине које се повезују са одређеним животињама могу разликовати од културе до културе¹³. На пример, за изворнога говорника српскога језика, као и неких других језика, сасвим је уобичајено да се за пчелу наводи да је вредна, за лисицу да је лукава, за ћурку да је глупа и сл., па се за вредног човека у пренесеном смислу може рећи да је пчела, за лукавог да је лисица, а за глупу особу да је ћурка, док у другим језицима постоје и другачија поређења, па се у пољском, на пример, ћурка не повезује са глупошћу, већ са љутњом. Рајна Драгићевић, пишући о концептуализацији љутње у српском језику, наводи и стање у пољском језику. Заправо, у том језику се љуте особе пореде са ћурком, осом или змијом, док „колективна експресија у српском у вези са овим животињама иде у сасвим другом правцу – према духовним особинама, ређе према емоцијама“ (Драгићевић 2006: 105). Метафоричка веза која постоји у оваквом повезивању у пољском односи се на поређење црвене боје лица које карактерише љуте особе са црвеном бојом ћуркине главе, за разлику од српског, у коме постоји поређење љут¹⁴ као *рис*, а и сама именица *рис* у пренесеном значењу значи „фиг. љут, разјарен човек“ (РМС 2007: РМС 2007, s. v. *рис*). Са друге стране, ћурка се у српском језику у метафоричном смислу доводи у везу са глупом женском особом: „фиг. глупа, ограничена женска особа, глупача“ (РМС 2007, s. v. *ћурка*), заједљива особа са осом, а подмукла са змијом: „зла, опака, љута особа“ (РМС 2007, s. v. *змија*). Оваква компетенција је „прагматична, јер се тиче човјека који је уклопљен у сасвим одређену друштвену и цивилизацијску средину, па познајући њезине стереотипе, показују језичку припадност одређеној језичкој заједници и способност за језичко деловање које се сматра прихватљивим“ (Бертоша 1999: 63). То показује да се код истог феномена у различитим културним колективима као битна могу издвојити различита обележја, односно уопштено – свет се тумачи и класификује на различите начине у различитим културама, што се заправо и односи на хипотезу језичке релативности.

Обогаћивање језика оваквим поређењима и метафорама може се, дакле, посматрати и као последица традиције – како усмене тако и писане. Устаљени изрази и пословице често представљају метафорично представљене ситуације, па на живописан начин доносе поруку или поуку. Та стереотипна повезивања особина и одређених животиња једноставно се преносе са генерације на генерацију, не преиспитујући притом њену стварну повезаност са ванјезичким стањем. Стереотипи о животињама посебно се уочавају у баснама као алегоријским причама у којима се животиње понашају као људи и

¹³ Ипак, треба нагласити да постоје и изрази чији се превод дословно поклапа у више језика, а постоје и они за које се могу или не могу наћи преводни еквиваленти у неком другом језику.

¹⁴ Рајна Драгићевић издваја тренутну и трајн(и)ју манифестацију љутње. Прва је „типична емоција“, а друга је „део колеричног темперамента и представља особину“ (Драгићевић 2006: 116).

којима се приписују одређене (људске) особине. Након довођења у везу неке од особина са неком животињом, устаљују се поредбене конструкције типа *лукав као лисица*, а затим се и за неког човека метафорично може рећи да је лисица, у значењу „лукав“, што доприноси полисемији, па се у РМС 2007 наводи и фигуративно значење именице *лисица*: „лукава, препредена особа, подмукла и злобна особа“ (РМС 2007, s. v. *лисица*).

За исту животињу не мора се обавезно везивати само једна особина, тако се, на пример, са псом повезује особина верности или пак лажљивости, па отуда и поређења *веран као пас* и *лагати као пас*.

У српском језику каже се *вредан као пчела*, у енглеском постоји сличан израз *as busy as a bee*, док се особина лукавости у оба језика на исти начин повезује са лисицом: *лукав као лисица*, *as cunning as a fox*. Пас у енглеском има позитивне конотације, па се, као и у српском, често повезује са верношћу и поузданошћу. Са друге стране, у вијетнамском се пас доводи у везу са особинама попут глупости и бескрупулозности. Тврдоглавост/упорност се у српском језику доводи у везу првенствено са магарцем/мазгом, у вијетнамском са коњем, док се у енглеском за коња везују особине физичке снаге и прождрљивости (*as strong as a horse, to eat like a horse*, у српском се за коња везује напоран, тежак рад: *радити као коњ*, а за свињу прождрљивост: *јести као свиња*).

Изрека *The early bird catches the worm* у енглеском, односно у српском *Ко рано рани, две среће граби* метафорично се односи на вредну особу, особу која порани са извршавањем одређених задатака, што доприноси и позитивном исходу. Дакле, није буквално реч о птици (*the early bird*) која хвата црва, већ је на тај начин метафорично приказана вредна особа која успешно завршава оно што је планирала. Слично је и са поменутом српском пословицом – особина вредноће доводи се у везу са раним устајањем, при чему раноранилац има довољно времена да успешно оствари своје циљеве. Такође, у српском језику постоји још једна пословица сличног значења коју смо већ помињали: *До поноћи не легне, а од поноћи порани*, која се односи на вредну особу.

И религија као део културе важна је за правилно разумевање и повезивање одређених особина и животиња. Отуда и потичу неке разлике. У вијетнамском (преовладавају будизам и конфучијанизам) и кинеском *змај* се доводи у везу са снагом, надмоћношћу, тежњом ка циљевима, представља добру силу која доноси добру вољу, срећу и благослове, а у енглеском (преовладава хришћанство) са окрутношћу и свирепостју. У српском језику, за именицу *змај* се према РМС 2007 везују следећа значења: „крилато, змијолико чудовиште, неман с канџама и дугим репом“, а фигуративно има или позитивно значење: „неустрашив, храбар, срчан човек; енергичан, вредан човек“ или пак негативно: „љута, бесна особа“ (РМС 2007, s. v. *змај*). Сличности и разлике у пословицама и идиомама који садрже називе животиња такође постоје и у односу енглески–кинески¹⁵, такође са три аспекта: културног, религијског и историјског.

¹⁵ В. Фу 2008.

Људске особине које смо наводили посматраћемо са још једног аспекта – са аспекта асоцијација. Усмерићемо пажњу и на однос назив животиње – људска особина у погледу стимулус–реакција и обрнуто у *Асоцијативном речнику српскога језика*. Као асоцијације на стимулус *бесан*, најфреквентнији су били синоним *љут* (овај придев навео је 231 испитаник од њих 800), затим су навођене именице *пас* (173)¹⁶ и *рис* (80), називи за животиње који се употребљавају у спојевима *бесан пас*, *љут као рис* и сл. Врло често су реакције на стимулус који је по врсти речи придев навођени његови синоними, па су тако за реч *грамзив* наведени следећи придеви као асоцијације: *похлепан* (114), *халапљив* (56), *алав* (49), па тек онда следи и именица *човек* (48), за коју се везују особине означене набројаним синонимима, али и следеће: *глуп* (85)¹⁷, *добар* (149), *лењ* (20), *лош* (85), *мудар*¹⁸ (95), *паметан* (53) итд. Синоними се као асоцијације наводе и код следећих лексема: *завист* – *љубомора* (108 пута), *лицемерје* – *дволичност* (81), *лош* – *зао* (177), *мудар* – *паметан* (187), док се антоними као асоцијације углавном јављају код правих антонима *добар* – *лош* (229), *лош* – *добар* (96), *лењ* – *вредан* (97), *глуп* – *паметан* (121), *паметан* – *глуп* (94) и сл.

Закључак

Устаљени изрази чије смо значење посматрали у овоме раду подељени су према свом синтаксичком саставу на: синтагме, просте, зависносложене и независносложене реченице. Семантика сваког од њих доводи се у везу са неком људском особином, било да је она експлицитно поменута или не. Доминантни изрази у овоме раду су сложене реченице, а састоје се од две клаузе или од више њих. Зависне реченице су у овим пословицама врло често у инверзији и у њима је доминантно глаголско време презент, док се у главним реченицама, поред презента, јавља и футур први, али и један од глаголских начина – императив.

Уочили смо да се иста особина може исказати различитим синтаксичким јединицама, као и то да се могу издвојити синонимски парови/низови именица које означавају људске особине конотиране анализираним устаљеним изразима. Доминантне људске особине на које се односе наведени устаљени изрази подложне су компарацији, апстрактног су значења, а већи је број непожељних особина него пожељних, што се може објаснити корективном улогом изрека и пословица – само наглашавајући мане, можемо их исправити. Треба нагласити да у различитим културама и религијама исти појмови некада могу имати универзално значење, а некада различито, што се посебно може видети у посло-

¹⁶ Број у загради означава колико је од 800 испитаника дату реч имало као асоцијацију.

¹⁷ Број у загради означава колико се пута код 800 испитаника као асоцијација јавила именица *човек* на стимулус који представља придев који означава одређену људску особину.

¹⁸ Од животиња се као мудре наводе *сова* (37) и *лисица* (15), дакле као асоцијација на придев *мудар* у женском роду.

вицама и устаљеним изразима. Ми смо у овоме раду издвојили неке од њих у вези са животињама и људским особинама у различитим народима. Дакле, за правилно разумевање устаљених израза неопходно је бити упућен у позадинске претпоставке и систем вредности одређеног народа.

Литература

- Бертоша, Мислава. 1999. Стеретипи о животињама. У Л. Бадурин, Н. Иванетић, Б. Причард, Д. Столац (ур.) *Теорија и могућности примјене прагмалингвистике, Зборник радова*. Загреб – Ријека: Хрватско друштво за примијењену лингвистику, 63–76.
- Драгићевић, Рајна. 2001. *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Драгићевић, Рајна. 2006. Испитивања концептуализације љутње. У *Когнитивно-лингвистичка проучавања српског језика. Зборник радова*. Београд: САНУ, 97–119.
- Драгићевић, Рајна. 2007. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Николић, М. (ур.). 2007. *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Пипер П., Р. Драгићевић и М. Стефановић. 2005. *Асоцијативни речник српског језика*. Београд: Београдска књига – Службени лист СЦГ – Филолошки факултет у Београду.
- Пипер, П. et al. 2005. *Синтакса савременог српског језика*. Београд/Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска.
- Станојчић, Ж. и Љ. Поповић. 2000. *Грамматика српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стојичић, Ђоко. 2006. *Српске народне изреке*, књ. I. Београд: Новости.
- Fu, Jie. 2008. The Conceptual Motivation of Animals: Proverbs in English and Chinese. Dostupno na: <http://www.google.rs/url?sa=t&rct=j&q=the%20conceptual%20motivation%20of%20animals%20proverbs%20in%20english%20and%20chinese&source=web&cd=1&ved=0CBsQFjAA&url=http%3A%2F%2Fhkr.diva-portal.org%2Fsmash%2Fget%2Fdiva2%3A228943%2FFULLTEXT01&ei=f-r5Ts7RD8jpOYD30boB&usq=AFQjCNFhokKa1laayQMhluqKaAKkwrFWBw&sig2=q98Nj-MjgX-8SF5FCPBFg&cad=rja> [22. 12. 2011].
- Hien, Le Thi Thu. 2009. *Proverbs and Idioms Related to Animals in English and Vietnamese, A Contrastive Analysis and Educational Implications*. Dostupno na: http://www.google.rs/url?sa=t&rct=j&q=proverbs%20and%20idioms%20related%20to%20animals%20in%20english%20and%20vietnamese%3A&source=web&cd=1&ved=0CBwQFjAA&url=http%3A%2F%2Fkhoaanh.net%2F_upload%2FCA2009%2F4C06_LeThiThuHien_Proverbs_and_Idioms_Related_to_Animals_in_English_and_Vietnamese.doc&ei=R7n5TvOXCeWA4gT__LmmCQ&usq=AFQjCNFwd5xIsS15EF7pdeyhXo8vtMnQ&cad=rja [14. 12. 2011].

Aleksandra Janić

WAYS OF EXPRESSING HUMAN CHARACTERISTICS IN SERBIAN PROVERBS

Summary: The subject of this paper is the analysis of proverbs in Serbian language which refer to human characteristics (source: Đoko Stojičić, *Srpske narodne izreke I*, Novosti, Beograd 2006). The syntactic analysis of these phrases (used both in colloquial and literary style) is done. The subject of the analysis are adjective phrases like: *lukav kao lisica* (*sly as a fox*), *vredan kao mrav/pčela* (*diligent as an ant / a bee*), *plašljiv kao miš* (*timid as a mouse*) etc., in which the non-dependent member of the phrase is an adjective and dependent one – comparative construction (Serbian *kao* + noun in nominative). Furthermore, the paper analyzes proverbs in forms of complex sentences, such as: *Ko rano rani, dve sreće grabi* (refers to diligent people). Special attention is paid to the correlation among examples in different cultures. There are some similarities and some differences in connecting animals and human characteristics. The aim of this paper is to highlight the various models of expressing human characteristics in Serbian proverbs (according to the composition of an expression, its semantics etc.) classifying them in various models which can refer to the same human characteristics.